

A MAGYAR NEVELÉS TÖRTÉNETÉNEK JELENTŐSÉGE.

I.

A magyar neveléstörténet kutatását és feldolgozását az a nemzeti irányzat kívánja, mely ma nálunk is, mint az egész világon, a közélet minden terén uralkodik. Ez az irányzat kényszerítő erejű, neve jelszóként szállong mindenfelé s így a tudományhoz is elhatott. A tudománynak azonban nem szabad egyéb kényszernek engednie, csak annak, mely lényegéből fakadva, az ennek megfelelő fejlődést követeli. Még kevésbé szabad más jelszót követnie, csak azt, mely a lényeg kifejlődését, tehát a tudomány létét biztosítja: az igazság és szabadság egyértelmű jelszavát. Kötelessége azonban az uralkodó jelszavakat és irányzatokat megvizsgálnia, mert az élő tudomány az élettel való kölcsönhatásból nem vonhatja ki magát s így számolnia kell azokkal az irányokkal, melyekben a kor lelke tükröződik.

Az ilyen irányzatok komolyan való számba vétele mindeniknél inkább kötelessége a neveléstudománynak, még pedig kötelessége önmaga iránt. A nevelés ugyanis, melynek a menetét a neveléstudomány megállapítani törekszik, bármily tudományos alapról induljon is ki és bárhogyan határozza is meg a maga elé tűzött célt, csak úgy számíthat eredményre, ha megfelel a neveltek lelkének és ha munkája meglevő elemekhez fűződik. Ezért kénytelen maga a neveléstudomány is e szempontból gyakorlati lenni, különben feltétlenül hatástalan, sőt mivel a természetes fejlődést így akaratlanul is gátolja, káros is.

A neveléstudománytól célja kívánja, tehát lényegében van, hogy az uralkodó irányzatokkal számot vessen és hogy ezzel a számvetéssel ne késlekedjék. Ezt kívánja fő segítsége: a lélektan is, melynek szerepéből a nevelésre nézve örök törvényül következik a változatosság, az alkalmazkodás. A nevelés hatása nem-

csak az egyes emberre vonatkozik, hanem ezen át az egészre is; a külvilágnak az egyes ember lelkére nagy befolyása van s ezért a neveléstudománytól nemcsak az kívánja az uralkodó irányzat számbavételét, hogy a nevelésnek külső kisérő körülményeivel, mint egy a levegőjével tisztában kell lennie, hanem az a tekintet is, hogy el ne veszítse hatásának lehetőségét. Nem szabad mindentől meginognia s útjából kitérnie; ettől meg is óvja a tudományos alap. Mihelyt azonban valamely irányzat az emberi közösgnek nagy körében kezd érvényesülni, mélyről fakadt vagy mélyre hat, kötelessége ennek forrását és hatása titkát, az egész irányzat értékét megvizsgálnia. A vizsgálat eredménye vagy az, hogy a hangos jelszó üresnek bizonyul s ekkor a neveléstudomány az érvényesülésének útjába áll és káros hatását meggátolja, vagy pedig kiderül, hogy az az irányzat benső szükségből származott, s ekkor a valósulását kell elősegítenie.

A nemzeti irányzat, melynek létéből kiindultam, a lelkeken már régóta s igen erősen uralkodik. A nemzetiség eszméje tartja fenn. Ebből fakadt nyelvünk és irodalmunk megújulása, Széchenyi nemzetnevelő tevékenysége; ez sugalta Wesselényit s ugyanezt látta Eötvös József korának irányító eszméi között is vezetőnek. Ezt az eszmét a neveléstudománynak annyival inkább figyelembe kell vennie, mert ma együtt hangzik mindenütt a nemzeti nevelés egyenes követelésével, vagyis az eszme most már maga tüzi ki érvényesülése útját. Eredete oly mélyen van az emberi lélekben, hogy érvényesülésének eddigi akadályai csak erejét fokozták. Hatásra való törekvése ez eszmének mindaddig nő, míg csak minden téren el nem nyeri megillető helyét. Azután, ha jogaiba jutott, nyugodt irányítója lesz majd annak a munkának, mely e nélkül az irányítás nélkül eddig rendszeres nem lehetett, épen a nemzetiség eszméjétől okozott nyugtalanság miatt.

Lényegében nem juthatott érvényre a nemzetiség eszméje, mert nem volt előkészítve az útja. A nevelésben nem neki megfelelő irányok döntöttek és így jórészt hiába való volt a küzdése, hiszen nem a kellő helyen történt. Mélyről fakadása nyilvánvaló s a neveléstudománynak a nevelésre való befolyása azért hanyatlik mindinkább, mert eddig nem számolt vele a kellő mértékben. Lassanként kihúzódik alóla épen az a lélektani alap, mely legfőbb erőssége tartozik lenni. Minél jobban egybefonódik a lélektan az élettannal, a nevelésben annál nagyobb a jelentősége a

nemzeti irányzatnak is, mert az ezzel való foglalkozást az életben is megkívánja, mikor hangoztatja a származásnak az emberre való hatását. Az életben bizonyos örök törvényeket, állandó vonásokat iktat be a neveléstudományba s ezek között azt is, hogy az új élő lényt származásának minden körülménye befolyásolta, tehát az a közösség is, melyben szülei éltek.

E szerint a neveléstudomány a céljától megszabott gyakorlatosság s az ezt megvalósító lélektan és életben kívánságára a nemzeti irányzatot kénytelen figyelembe venni és érvényesíteni.

II.

Első tenni való annak megállapítása, hogy a nemzetiség eszméjét a nevelés terén milyen szerep illeti meg, vagyis mi az a nemzeti irányzattól sürgetett nemzeti nevelés. Azután következik annak a kifejtése, hogy a nemzeti jelzővel megbővült nevelés mennyire egyezik a nevelés tudományos irányjaival.

A nemzeti nevelés meghatározása könnyű. Az a folyamat ez, mely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásainak a fejlődésben alapul szolgálnak.* Ebben megillető helyéhez jut a nemzetiség uralkodó eszméje s így értve a nemzeti nevelést, megtaláltuk azt a néző pontot is, melyből a nemzeti nevelést a neveléstudomány mai álláspontjáról vizsgálhatjuk.

A nemzeti irány a nevelésben semmi egyéb, mint a társadalmi tényezők és ezzel az emberi közösség elismerése. Ugyanaz, a mi a mai neveléstudományi irányoknak vagy kényszerű járuléka, vagy alapja, vagy pedig kicsúcsosodása.

Az az elméleti irány, mely a nevelés célját csak az egyes emberre nézve tűzi ki, magában a nevelés *egyéni* voltának követelésében már a társadalmi mozzanattal számol. Sőt azzal, hogy Herbart a nevelés végső célját az erkölcsiben keresi, feltétlenül elismeri az ember társas lény voltát s a közösség szabályozó hatását. Az a nevelés, mely a legszigorúbban halad ez irány útmutatása szerint, lefolyásában kénytelen tapasztalni a társadalmi tekintet mellőzésének lehetetlenségét, eredményében pedig még a mellőzésére való törekvésnek is a káros hatását. Az ú. n.

* V. ö. Gr. Széchenyi István *nézetei a nevelésről* c. munkám 9. 1.

egyéni nevelésben is szükségképen érvényesül tehát a közösség s mivel a nemzet az emberi közösség alakulata, az egyéni nevelés pedig az egyéni vonásokat keresi, azért az egyénben meglevő nemzeti vonások felhasználását a nevelésnek épen egyéni irányzata is megkívánja s ezek a vonások a nevelésre ha nem tervszerűen is, de mindenesetre hatnak.

A másik elméleti irány annyira számol a közösséggel, hogy nevét is ettől veszi és a nevelésnek az egyénre vonatkozó feladatát, az akarat fejlesztését, a *társadalom* szempontjából tárgyalja. A míg az ú. n. egyéni nevelés kénytelenségből tekint a közösségre, a társadalmi nevelés ebből indul ki, mert látja, hogy az egyes ember a közösségből áll elő, abban él, azzal van kölcsönhatásban, létének célját az érteti meg. Ezek szerint a nemzet érvényesülését ez a nevelési irány sem mondja ugyan ki, de magában foglalja, a módot megadja reá, mert a közösség fogalma és a nemzet fogalma csak kiterjedésben különbözik egymástól.

Nyilvánvaló, hogy a neveléstudománynak e két iránya csak lehetővé teszi a nemzeti nevelést, de szükséges voltát csak következtetnünk lehet, magok ez irányok ezt nem hangoztatják. Az egyes ember nevelése nagyon is csak az egyest nézi s a közösséget nem mellőzheti ugyan, de vele nem törődik; a társadalmi nevelés meg a közösséget egészében tekinti s nem számol ennek a köreivel. Tehát egyik irányban nem jut érvényre a közösség annyira, hogy alakulatai feltűnhessenek, a másikkban pedig a közösség egyetemes volta mellett alakulatainak egyénisége eltűnik. Egyikben sincs benső fejlesztő erő: az ú. n. egyéni nevelés igen is elméleti, a gyakorlati hiánya okozza benne a közösség kevésbé vételét; a társadalmi neveléssel pedig gyakorlati sága az egyénit szoríttatja hátra s így épen igazán gyakorlativá, vagyis való alapon állóvá fejlődését gátolja meg.

Ez a kettősség, a kettő között levő hézag okozza a nemzeti irány nem érvényesülését is. A hézag megszüntetésével a nemzeti nevelést is megindítja igazi útján a neveléstudomány harmadik iránya: a *személyiség* nevelése. Itt «a szerves egészen belől egységesen, de épen azért nem egyformán érvényesülő egyéniség elve»* a mozgató. Az egyéniség itt az erkölcsi fejlődés alapja, az erkölcsiség és tudatosság a személyiség megalakulásá-

* Schneller, Pædagogiai dolgozatok I. 9.

nak a bizonyítéka, a szerves egész az egyéniség érvényesülésének a tere: ezzel egységgé válik az a kettőség, mely az egyénnek és a közösségnek külön-külön való kiemelése által jelentkezett. A személyiség nevelése az egyént önmagában értékesnek tartja és az elvet következetesen alkalmazva, az egész emberiségnek mint szerves egésznek a keretében az összes szervek egyéniségét is elismeri. Mivel az elv fokozatos alkalmazása a kisebb körű személyiségek érvényesülése teréül a nagyobbakat, ezeknek meg a belölők mint szervekből álló egészet állapítja meg: ezért a személyiséggé emelkedett egyéniségre nézve a közte és az egész között levő közbenső kör az érvényesülés tere. Ez az egyes személyiség és a szerves egész között középen levő kör a nemzet. Az egyéniség alkotó elemei között ott van a közösség mint általános emberi vonás, melynek egyéni színezetet ad az, hogy a nemzeti érzésben nyilvánul. Ha tehát a személyiség kifejlődése az egyéniség erkölcsivé és tudatossá válását jelenti, akkor a személyiségben a nemzetinek is ott kell lennie, mint tudatossá vált egyéni vonásnak s így a személyiség nevelése voltaképpen a nemzeti nevelés.

Nem állva meg itt, az egyes embernek személyiséggé való nevelésnél, azt a tényt látjuk magunk előtt, hogy bizonyos tömegű emberek egyéni vonásai között a közösség mozzanata egy és ugyanazon nemzetre vonatkozik. Ez az egyéniség alkotó elemeiben levő egyezés azt jelenti, hogy a sok egyes személyiség kifejlődése az illető nemzet egyéniségének erkölcsivé és tudatossá válása, tehát a nemzetnek mint személyiségnek a megalakulása.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a nemzeti nevelés a neveléstudomány mindenik irányából következik, a személyiség nevelésének pedig alapelvéből fakadó követelménye.

E követelmény még erősebb abban az irányban, mely Széchenyi Istvánnak a nevelésről szóló nézeteiből alakul ki s a személyiség nevelésével lényegében teljesen megegyezik. Ott a közösségre vonatkozó tekintetnek határozott alakja van; ez a közösség, melyben az egyes érvényesül, pontosan körülírt: az egyes az egész közösség tagja, de ennek sok, egymástól lényegesen eltérő köre van s ezek közül az egyes csak valamelyikben él, ha tehát egyéniesen akarjuk nevelni s ha a társadalmi nevelésnek határozott értéket akarunk adni, oly kört kell az egyes

számára megállapítanunk, mely elég tág arra, hogy benne az egyes az egészet láthassa s viszont elég szűk is, hogy az egyes egyénisége kifejlődhessék és megfelelően érvényesülhessen. Ez a kör csak a nemzet lehet s az a nevelés, mely az egyénben a közösség tagját és a közösség körében az egyéniséget elismeri, a *nemzet-nevelés*.* Ebben a szerves egész tagoltságának a tényéből az következik, hogy az egyesre nézve a nemzet jelentvén az egészet, az emberiséget s a nemzetek kifejlődése lévén az emberiség fejlődésének az alapja: a nevelés célja a nemzetben van s a nemzeti cél megvalósítása ezáltal az egész emberiségre vonatkozó célnak is az elérése. Mivel pedig az egyes a nemzetben érvényesül, viszont a nemzet az egyesek által emelkedik, ezért a nemzet-nevelés az egyesekre nézve a nemzeti nevelés. Az egyes ember mint egyén értékes tagja a nemzetnek s a nemzetek saját egyéniségek alapján szolgálják az egész emberi közösséget.

A neveléstudomány mai álláspontjáról nézve tehát, a nemzeti nevelés a fejlődés útját kijelölő iránynak követelménye, sőt e követelmény alapján az általános elvet kifejező irány mint nemzet-nevelés kifejeződik s céljául a nemzet-nevelés forrásából, Széchenyitől eredő szavakkal a nemzeti egyéniség megőrzését és nemes kifejtését jelöli ki. Ezzel a nevelés nemzeti irányát a gyakorlati tekintet után az elméleti szemlélődés is követendőnek állapítja meg.

III.

A nemzeti nevelést, mint nemzet-nevelést fogalmi tekintetben meghatározva, az a kérdés, hogy ez a neveléstudományi tekintetből és azzal itt megegyező gyakorlati szempontból értékes és szükséges irány miképen valósulhat.

A nemzet-nevelésnek Széchenyi kijelölte lényege: minden nemzetben sajátságainak megőrzése és szeplőtelen mivoltában való kifejtése, erőinek és erényeinek nemesítése, hogy így végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez közelítsen a nemzet. A cél tehát túlterjed a nemzetben, mert egyetemes emberi; az elv benne az egyéniség elve, mely itt is csak úgy, mint az egyes ember nevelésében, az egyéni sajátságokat veti alapul. A nevelőnek ismernie kell növendéke egyéni sajátságait s nem csak azt

* V. ö. idézett m. II. rész, 4. fejt.

kell tudnia, hogy ilyen sajátságok vannak. A neveléstudománynak sem elég megállapítania, hogy a nemzet-nevelés a nemzeti sajátságok kifejtése, érvényesítése, felhasználása, a közösségnek a nemzet alakjában való megtestesítése, hanem mikor eddig eljutott, tisztáznia kell: mik azok a sajátságok, milyen az azoknak megfelelő érvényesülési mód s miképen lehet az illető nemzetnek az egész közösség gyanánt szerepelnie a nevelésben. Ezzel érkezik a neveléstudomány oda, ahol csakugyan valamely nemzet neveléséről, magyar, francia vagy angol nemzeti nevelésről beszélhet. Ebből következik, hogy a míg az elméleti meghatározást, alapozást, célkitűzést az egész emberiségre tekintő s ebben a nemzetet csak alkotó résznek néző neveléstudomány végzi, a nevelés nemzeti irányának a kifejtése és érvényre juttatása többé nem az egyetemes neveléstudománynak, hanem a nemzeti neveléstudománynak a feladata.

E ponton el kell hagynunk a nevelésről és neveléstudományról általában folytatott gondolkodást, mert ezzel a magyar neveléstudomány, a magyar nemzet-nevelés feladatainak a megjelölése előtt állunk.

Az a kérdés, miket kell a nevelésben kiemelnünk, hogy az magyar nevelés legyen és hogyan kell a nevelést szerveznünk, hogy a rendszer a célnak, a keret a tartalomnak megfeleljen? E kérdésekre sem a jelenlegi viszonyok egyoldalú megítélése, sem az egyéni felfogások fejtegetése nem kielégítő felelet. Annyi bizonyos, hogy a nemzet életében a nevelés eddig is történt valahogyan; az a körülmény azonban, hogy a nemzeti irány még ma is csak törekszik az érvényesülésre és hogy most orvosságul éppen a nemzeti nevelést sürgeti, annak a bizonyossága, hogy a nemzet nevelése eddig nem volt eléggé nemzeti. Azért tart oly régóta ennek a magától is értődő, szerencsésebb nemzeteknél ennyi küzködésre nem szorult iránynak a vajúdása, mert eddig haladásunkban s kivált nevelésünk rendszerében folytonosság nem volt, sőt mondhatjuk, hogy a magyar nemzet-nevelésben nem volt eddig rendszer. Alig volt, aki rendszeres munkát kezdjen s nem volt soha, aki a megkezdett munkát szervesen folytassa. Mikor egy-egy nagy királyunk megteremtette az országban a módot a nemzet-nevelésre, balsorsunk végét vetette munkájának s nem adott folytatására utódot. Széchenyi a Politikai programtörvényekben panaszolja, hogy még üresen áll nemzeti

évrajzainkban annak a főnöknek a lapja, ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét s keleti vérünk kiművelését a jó vagy rossz szerencsének nem engedné át. Szerencsétlenségünkre neki sem volt ideje, hogy nemzetnevelő munkáját a nevelés ügyének rendszeresítésével betetőzze. Az ő korában még meg lehetett volna óvni a serdülő nemzet fogékony idegeit az idegen mérgek veszedelmeitől, ki lehetett volna fejteni természetét a maga tisztaságában, nemesíteni és magasabbra emelni,* bár ezt ő már akkor is nehéznek látta. Elmúlt azonban ez a korszak is a nélkül, hogy a magyar nemzet akár Széchenyinek a nevelésre nézve oly becses gondolatait értékesítette volna, akár Wesselényi két könyvéből a sok nevelési és kulturpolitikai útmutatás valóra vált volna, sőt anélkül, hogy a nevelésben kellő hatása lett volna Eötvös nagyságának! Letűnt azzal az a korszak, mely még ráért volna a rendszeres nemzet-nevelésre, amelynek e rendszeres munkát az elején lehetett volna kezdenie. Ma sokkal kedvezőtlenebb a helyzet. A nevelésnek ma olyan hagyományai vannak, melyek nem régi voltak ereje miatt, hanem azért hatalmasok, mert ezekkel párhuzamosan haladva jutottunk fejlettségünk mai fokára. Ez a haladás nem történt «nemzeti vágásokban» (Széchenyi szava), de valóságban mégis megtörtént s épen ezért nehéz ezen a fokon áthelyezkednünk más alapra, az eddig elhanyagolt nemzetire. A neveléstudomány ezt mai álláspontján mégis feltétlenül megkívánja. A személyiség nevelésében meghatározott egyéniség elvéből ugyanis az következik, hogy tartós eredményhez csak úgy juthatunk, ha az egyéniség és a közösség követelményeivel egyaránt számolunk. Az egyénben eddig nem részesült kellő figyelemben a nemzeti vonás, a közösséggel tördőve meg nem méltányolta a nevelés ennek megtestesítőjeként a nemzetet. Így alakul meg a nevelés jövőendő irányaként a nemzet-nevelés, így fakad ennek az a követelménye, hogy a nemzet a neki megfelelő módon neveltessék s ha a mai állapot nem a nemzeti irányú fejlődés eredménye, akkor a nevelés mai rendszerét át kell alakítani.

A helyzet megállapításához, a bírálathoz és átalakításhoz határozott tudatosság szükséges. Ennek megteremtésére van hivatva a nemzeti, *magyar neveléstörténet*. Ez tisztázza a multat,

* Hunnia 48.

megállapítja a nemzet eddigi nevelésében a tetteket is, szándékokat is és ezzel lerakja az építés alapját.

A magyar neveléstörténet így keletkezésében egybefügg egy uralkodó irányzattal, melyet mély jelentőségű eszme mozgat. Ez az eszme a neveléstudományban elfoglalja eddig üres helyét, új irányt jelöl ki s ebben az irányban tudományos szükségletül jelentkezik a nemzeti neveléstörténet, hogy tudományos szolgáltatát megkezdje.

IV.

A magyar neveléstörténet azzal szolgálja a neveléstudományt, ha felderíti nevelésünk eddigi menetét és megállapítja a nevelés magyar nemzeti vonásait.

Íránya kettős. Egyik irányban kutatja és előadja a nevelés elméletének hazai fejlődését, a másik irányban pedig a nevelés szervezetének változásait. A két irány gyakran és sokszorosan egybefonódik, mert az elméleti okoskodások célja rendesen bizonyos szervezet megalkotása, a szervezetre vonatkozó terveknek pedig csak elveken szabad felépülniök. Minél inkább keresi a kutató az elvet, annál inkább válik még a látszólag egészen külső történet is a fejlődés előadójává. Minden igazi történetírásban így természetes ez, annál inkább a nevelés történetében, mert a nevelés elvet tartozik követni minden lépésében, a nevelés története is lényegében ezeknek az elveknek története, a külső alakulásokat csupán eszmei tartalmok teszi értékessé.

Az elmélet hazai fejlődését első sorban a szorosan értett nevelési irodalomból ismerhetjük meg. Tudjuk, hogy ez az irodalom nem valami gazdag, de még ennek is csak kis részében történt meg a benső érték megállapítása. E művekben első sorban nem az elméleti önállóság, hanem a kor nevelési áramlatainak a hatása ötlük szemünkbe. Tisztában kell lennünk épen azzal, hogy e hatás milyen mértékű, miképen nyilatkozik a magyar munkában az író egyénisége, magyarsága. Az önállóságot nem dönti el az alapgondolat eredetisége, hiszen ezt állítva mértékül, az önállóság tekintetében igen szomorú eredményekre kellene jutnunk. Ugyanaz a gondolat akkor is lehet önálló kifejtés és alkalmazás tárgya, ha egyenes átvétel útján merül fel egynél több írónál, de igen gyakori az az eset is, hogy hasonló körülmények egymástól idegen írókban keltik ugyanazt az eszmét s ekkor a

felületes ítéles az önállóság hiányára könnyen, de alaptalanul következtethet. A magyar nevelés története épen azért különös gonddal vizsgálja azokat a viszonyokat, melyek a magyar nevelési művek keletkezését előmozdították, azt a szükségérzetet, mely a munka megírásának oka volt s mikor ezekkel mind tisztába jutott, akkor következik az illető mű értékének a korhoz mérése és meghatározása, miközben az idegen irodalmakban levő esetleges forrásai is előkerülnek. A nemzetek és írók természetes és szükséges kölcsönhatása bizonyára itt is érvényesül, mint minden téren s a nevelés elméletével is hihetően az az eset, amit Molnár Aladár általában közművelődésünk fejlődéséről mond. Elhatottak hozzánk a nevelésre vonatkozó elmélkedés eredményei, de annyira nem gyökereztek meg, hogy saját talajunkból fejlett volna tovább a nevelésnek olyan önálló elmélete, «mely a nyugati nemzetekével a kölcsönhatás viszonyában állana, vagy legalább ép oly mértékben lenne a kor színvonalán álló európai, mint minden izében magyar és saját életünkől felemelkedett.»* Ez is arra utal, hogy a neveléstörténet az elmélet fejlődését keresve, csupán a nevelési irodalommal ne elégedjék meg.

Mihelyt tovább megy, rögtön érintkezik az irodalomtörténettel, a művelődéstörténettel, sőt a nemzet politikai történetével is, mert azok anyagát kezdi a maga szempontjából tárgyalni.

A politikai és a művelődéstörténet feldolgozza az ország törvényeit s megállapítja azok önállóságát is. Államiságunk kezdetén a törvényeknek nem annyira szabályozó feladatok volt, mint ma, hanem ennél a nevelő jelentőségek volt sokkal nagyobb. I. István, I. László s Kálmán törvényei nem szólnak ugyan a nevelésről, de célzatok tisztán nevelői célzat s a bennök kifejezett elveket méltán tekinthetjük alkotóik nevelői elveinek. Amennyiben ezek eredetiségét a politikai és művelődéstörténet tisztázta, a neveléstörténet ezeket az eredményeket használja fel; ott pedig, ahol ilyenre nem támaszkodhatik, maga lát a kutatáshoz. A törvények nemzeti kialakulásunk adatai, azért a nemzet-nevelés irányától követelt neveléstörténet az egyéniség elvének tesz eleget, mikor a nemzeti egyéniség eme bizonyítékait számba veszi.

* Molnár A., A közoktatás története Magyarországon a XVIII. sz. I. kötet. Előszó.

A művelődéstörténettel közös az a forrás is, melyből a neveléstörténet az iskolákban érvényesült elveket megismeri. Egészen addig, amíg állami gondoskodás tárgyává nem válik a nevelés ügye, ott kell kereskednie a neveléstörténetnek az egyház történetében, amelylyel az iskolák története egybefügg. Itt az a kiemelkedő kérdés: vajon azok a nevelési elvek, melyek nyilvánvalóan idegenből kerültek hozzánk, módosultak-e a magyar iskolákban és azok alapján milyen fejlődés történt. Különösen nevezetes ez a kérdés a XVI. századtól kezdve, mikor a hitélet újjulása a nemzeti irodalmat megteremti, mikor a nemzet szerencsétlenségére az addigi széthúzás olyanná alakul, hogy nemzeti-nek kell mondanunk az egyik felet, szemben a másiknak nem nemzeti irányával. Az iskolákat állító főurak s az azokban tanító papok esetleg előkerülő tervei becses adatok volnának, jöllehet legalább az iskolák alapítóitól az akkori viszonyokat tudva nem igen van mit várnunk. Annál több hasznát vennők annak, ha ez iskolák külföldön tanult mestereitől vagy ezek eljárásáról találhatnánk följegyzéseket. E tekintetben a felekezeti levéltárak feldolgozatlan volta miatt alig mondhatunk ma valamit, minél régebbi időre gondolunk, annál kevesebbet.

A neveléstörténetnek a nevelési elméletre nézve mindennek közt az irodalom fejlődése nyújtja a legbővebb anyagot. A nem nagy terjedelmű szakirodalom mellett ez a forrás a legbecsesebb, sőt nemzeti szempontból annál is többet ér. A szakíró ugyanis minden bizonynyal ismerte és használta a szak idegen irodalmát. E közben bármily önállóságot tanusít is, az öntudatlanul is átvett hatások mégis kétségtelenek. S itt észre kell vennünk egy veszedelmet. A magyar író az idegen munkájában igen könnyen általános érvényűnek láthatja azokat az igazságokat s helyesnek fogadhat el általában olyan elveket, melyek az idegen író nemzeti mivoltából származnak s magyarázatjokat és helyességök megerősítését is csak ebből vehetik. Vagyis belekerülhet a magyar munkába nem vitatott igazság gyanánt valami az idegenből csak azért, mert abban ott van. A neveléstörténet ugyan erre nézve elvégzi a szükséges vizsgálatot és ennek kellő módon való folytatásával igyekszik biztosítani az eredmény megbízhatóságát, szóval a megtévesztéstől óvakodik, azonban a magyar közoktatás története nyilván mutatja, hogy ez a veszedelem nagyon is bekövetkezett. A nem szorosan neve-

lési irodalomban kevésbé van meg ez a veszély, mert a nem szakírók a magok nem rendszeres tárgyalásaiban sokkal inkább csak a magok tapasztalatait és gondolatait adják elő. Az irodalmat kivált a nemzeti felélénkülés korától kezdve használhatjuk. A neveléstörténet értékesítheti a meginduló magyar folyóiratokat s különösen a XIX. század első felében jóformán az egész magyar irodalmat, a nemzeti közügyeket tárgyaló műveket, a regényeket s a tudományos folyóiratokat is pótoló hirlapokat. A mit első királyaink törvényeiről elmondhatunk, az a XIX. század első harmadában még inkább igaz: ennek a kornak a gondolkozása határozottan nevelői, nemzetnevelői gondolkozás, a politikája is a nevelés, bár nem az iskolákban szervezett nevelés. A neveléstörténet a mindezekben talált anyagot először is tisztán kiszedegeti, meghatározza az elveket s aztán megállapítja ezekből a fejlődést. Az országgyűlések tárgyalásai is szolgáltatnak erre adatot.

Jól látom, hogy így nagyon kiszélesítettem a nevelési elmélet fogalmának a körét; nemcsak azt vettem ide, a mi csakugyan a nevelési elmélet célját tüzi maga elé, hanem mindazt, a mi elméletileg a nevelés történetében fel lehet használni. E kiszélesítésre szükség van, mert a nevelés fogalmát sem lehet a szervezett nevelés körére vagy a megszokott, bár nem helyes kifejezéssel: a közoktatás körére szorítani. Következik ez a kiszélesítés abból a felfogásból, hogy mindenki maga szabja meg azt a helyet, ahol valamit keres, valamint tőle függ az is: vajjon értékesnek találja-e azt, a mi pedig a szakszerűség jussán a munkájában épen érvényesülni akar. Megkívánja ezt az eljárást a nemzet-nevelés fogalma is, melyben a nevelés jelentőség tekintetében mindennek föléje emelkedik és minden nemzeti tevékenységnek alkotó eleme. Ezért a nevelés nemzeti történetét keresve, minden adat becses, mely bármely téren megnyilatkozott nevelési elvekkel ismertet meg.

A nevelés elméletével foglalkozva benne jár a neveléstörténet a nevelés szervezésére vonatkozó tervek sorában, e mellett ismét szoros közelségben van a nevelést szervező cselekedetek története. Mindezek a részek örökös párhuzamban tartoznak lenni, mert csak így alakulhat meg a magyar nevelés igazi története s így kapunk világos feleletet arra a kérdésre, hogy az alkotás mennyire járt együtt a tervezéssel s hogyan feleltek meg

ezek a kor elméleti kívánságainak, a különböző forrásokból megismert elveknek.

A nevelés szervezetének a története is kettős: a külső, az iskolák története, meg a belső, az oktatás útján folyó nevelés története. Ebben a részben tehát a neveléstörténet megmarad a nevelés intézményeinél s ezek fejlődését kutatja minden szempontból. A közoktatás lelkét: a köznevelés elveit keresi itt is. Munkája épen ezért nem lehet egyszerűen adatok előadása, hanem mindenben a fejlődést figyeli.

Egygyel a neveléstörténet eleve tisztában lehet. Azzal, hogy a nevelés szervezése tekintetében aligha akadhat egészen önálló kezdeményezésre. Az elvek lehetnek teljesen önálló fejlődésűek, a nemzeti vonásokat összeállíthatjuk, de hogy maga az iskola, a nevelés szervezetének a megtestesítője, nem a mi nemzetünk teremtménye, ahhoz természetesen szó sem férhet. Sőt még ahhoz sem, hogy a legelső iskola, a mit ezen a földön a magyarság állított, nem a magyar elvek alapján, hanem egyszerűen átvétel útján keletkezett, együtt járt a keresztyénség felvételével. Itt azért a neveléstörténet az aranymosás munkáját végzi: keresi az értékes szemecskéket, lassú, gondos munkával választja ki az egyetemes fejlődés nagy áradatában azokat a vonásokat, melyek a magyar fejlődést jellemzik. Azt figyeli, miképen fogamzik meg az idegen talajba került növény, hogyan gyökeresedik és növekvése közben milyen új sajátságok ütnek ki rajta új táplálójának a hatására s mint honosodik meg az új környezet levegőjében. Minthogy pedig a nemzeti irányzat követelődzése nem valami kedvező eredménynyel biztat a multa nézve: megvizsgálja a neveléstörténet azt, hogy a tápláló nedvek milyen úton-módon herülhettek el a magyar talajra átültetett idegen növényt s a magokon hozott földből miért nem ereszkedtek a gyökerek a nemzeti talajba.

Sok tekintet érvényesül, mihelyt a szervezett nevelés történetére gondolunk. Az iskolák történetében figyelmet kíván az alapítás és fentartás kérdése, ezzel kapcsolatban az iskola függése vagy önállósága és a tanítói kar kifejlődése, a különböző iskolafajok és a fokozatok kialakulása, az iskola és a nemzeti élet viszonya. A belső történetet szolgáltatja mindazt, ami magára az oktatásra, a tanítás terveire, céljára, módjára és eszközeire vonatkozik, ami az oktatás és nevelés felfogását és egymásra vo-

natkozását illeti. Ez az általános keret, melynek terjedelmét és egyes sugarait azonban a munka természetéhez képest csak a munkások egyénisége szabhatja meg.

Több fajta munkára van itt is szükség. Az alkotás lázas vágya közben sokszor merült fel a XIX. század második felében az a törekvés, mely a figyelmet ismeretlen kincseket rejtő levéltárainkra igyekezett fordítani. Ma vannak biztató jelek arra, hogy nevelésünk történeti emlékeit a különböző illetékes tényezők majd csak napfényre hozzák. Eddig is történt adat-közlés, néhány alapos feldolgozást szinte forrásmunkának is szabad tekintenünk, de igen messze vagyunk attól, hogy csak egyetlen levéltár anyaga is teljesen és hitelesen rendelkezésére álljon a történetírónak, aki azért kénytelen kutató is lenni, s megelégedni azzal, amire jó szerencséje épen reá vezette. A tudománynak egyenesen veszedelme, ha a tudományos munka végzője ezzel egy időben kénytelen levéltári kutatással is foglalkozni. A kit az elvek érdekelnek, nehezen szánhatja magát adatközlésre s aki az adatközlés aprólékosságába lelkiismeretesen beleszokott, annál ott van az a lélektani jelenség, amely az apákat gyermekeik megítélésére alkalmatlanná teszi. Mindaddig, amíg összes jelentékeny levéltárainkat rendszeresen át nem kutatják s amíg a magyar nevelés történetének hiteles és lehetően teljes adattára közkezen nem lesz, addig nem kezdődhetik a másik irányú, az összefoglaló munkásság, az igazi történetírás. Nem a bírálás lehetőségének másodrendű szempontja miatt, hanem azért, mert vagy hiányos adatok alapján mondana véleményt, vagy pedig, ha a kimerítő adatgyűjtést az író maga végezte, egyoldalú lenne a világítása minden tárgyiasságra való törekvése mellett is, az adataival való személyi viszonyai miatt. Az ítélet alapossága azért mindkét esetben bizonytalan.

Ezért a neveléstörténet s általa a neveléstudomány rendszeres levéltári kutatást kíván; hiteles neveléstörténeti adattárra van szükség. Nagyon fokozódnék ennek létesülésével az ezeréves ünnepre irt iskola-történetek becse is, mert volna azt mihez mérnünk. Nem új ez a javaslat, hanem megokolt kifejezése annak a szükségérzetnek, amely már a XIX. század hatvanas éveiben jelentkezett a magyar sajtóban.

V.

Ezek a vonalak határolják azt a földet, melyen a már többször ismételt első kapavágás után a rendszeres ásást kell a magyar neveléstörténetnek megkezdenie. A terület keskeny, de messzire nyúlik s egyes részei nagyon különböző természetűek. Az egyik dús, fekete föld, amely nagy termő erőt mutat; a másik sziklás, ott a mélyből kell előszedegetni a kincseket. Nem volna okos dolog, ha a neveléstörténet csak a mélyen rejlő drágaköveket, a levéltárak ismeretlen kincseit ásogatná s amíg ezt a részt ki nem meríti, addig parlagon hagyná a másik területet s nem tenne meg mindent, hogy értékesítse a XIX. században felhalmozott nagy anyagot. Itt a felszínen van a termő réteg, nem kell kutatás, a források előttünk vannak s így a munka lehetősége mellett az eredményre is van reménység.

A nevelés elméletét és szervezését tekintve, egyaránt nagy és önálló jelentőségű a XIX. század, első fele mint az előkészítés, utolsó harmada pedig mint az alkotás ideje. Jövendő fejlődésünknek ez a közvetlen alapja s ezért, értékesítve a régebben múlt időkről való ismereteinket is a munka közben, első szükség a legutolsó évszázad neveléstörténetét állítanunk tisztán magunk elé, hogy nagyszerű útmutatásait történeti alapossággal ítélhessük meg és használhassuk fel. Az elmélet tekintetében nem szükséges csak a XIX. századra szorítkoznunk, a régibb írók feldolgozásának sincs akadálya s ezzel a XIX. században neki lendült nevelői gondolkodást a múlttal egybekapcsolhatjuk. A XIX. század első felének az írói és egyéb helyről szerzett adatai mind előkészítik a neveléstörténetet arra, hogy eljusson a magyar nevelésnek mind elméleti, mind szervezeti fejlődését nézve talán legnagyobb alakjához, báró Eötvös Józsefhez. Eötvös József a kapocs nevelésünk múltja és jelene között. Vele új korszak kezdődik; előtte gondolkodás, tervezgetés, utána gyors alkotás, amelynek előre törő lázában a gyakori újra kezdés azt mutatja, hogy nem úgy folytatták az alap rakását, amint a mester megkezdette. Eötvösről tudjuk, hogy korának, nemzetének minden életnyilvánulását a gyökér legmélyén vizsgálta meg és hogy államférfiúi tevékenysége a mély vizsgálódás következtése volt. Azért a neveléstörténetnek az a közvetlen feladata, hogy a már végzett és még szükséges előtanulmányok útján mutassa be a

nevelésről való gondolkodás fejlődését a XIX. század első felében és a fejlődés csúcsán álló Fötvöst tanulmányozza minden olyan szempontból, amelynek a nevelésben értéke van s ezután térjen át az újabb fejleményekre és kivált a megindult rendszeres alkotásra.

Ezt a munkát szabja a neveléstörténet elé mindaz, amit szükséges voltának a feltüntetése közben meg feladatát kijelölve előadtam. Ugyanezek határozzák meg azt is, hogy a neveléstörténetnek — a gyűjtést és adatközlést kivéve — munkája minden rétegében arra kell törekednie, hogy a magyar nevelés fejlődésének összes mozzanatait a nevelés egyetemes történetével állandó kapcsolatban tárgyalja. Ezt a törekvést kívánja és megérteti a kor lelkét megtöltő nemzeti irányzat s a neveléstudomány új iránya, a nemzet-nevelés. Mindkettőnek a magyar nevelés egyéniségét kell megismernie. Erre szolgál a neveléstörténet, mely a nemzeti nevelés mivoltát, értékét és történeti jelentőségét csak összehasonlítás útján tisztázhatja.

Minden munkának, a szellemi munkának is, valamely eredményre kell törekednie s ezért eléje közvetlen célt kell tűznünk. A fokozatos továbbhaladást azonban csak távoli, eszményi cél biztosítja. A kézműves előtt nem szükséges felmerülnie jövődi küzdelmek bizonytalan képeinek, mikor fegyvert kovácsol s talán nem is gondol munkájának egyéb eredményére, csak arra a darab kenyérre, amelyet azzal szerez. Ilyen becületes és esetleg hasznos iparüzés a szellemi munka is, ha nincsen a közvetlen célja fölött valamely egyetemes, eszményi irányítója, amely benső értékét megállapítsa.

A magyar neveléstörténet előtt ott van az értékét biztosító magasabb cél. Ha kutatásait, feldolgozásait elvégzi s munkája eredményét megállapítja, alapjává lesz 1. a neveléstudomány továbbfejlődésének, melyet a nemzetnevelés a nemzeti irányban kijelöl, 2. a köznevelés szervezete tudatos fejlesztésének, 3. a művelődéstörténetnek és 4. a mélyen látók szemében irányt jelöl a nemzeti sajátságokon épülő nemzetfejlesztő politikának. Ez az összes szellemi áramlatok és működési körök örökös kölcsönhatásából így következik. Különösen az határozza meg a nemzeti neveléstörténet jelentőségét, hogy ha valamely korszak nevelésének az állapotát, irányát és alkotásait ismerjük s azt összevetjük azzal a korszakkal, melyben az akkor neveltek váltak vezetőkké, akkor sze-

münk előtt fejlik ki ebből az igazi művelődéstörténet, a nevelés hatásának a története, kifejeződnek ebben a fejlődésre szükséges és káros vonások. Ezen az alapon az egyetemes neveléstudományon belől megalakulhat a nemzeti neveléstudomány, vagyis igazában: az eddigi neveléstudomány tovább fejlődhetik abban az irányban, mely érvényesülését lehetővé és remélhetővé teszi.

IMRE SÁNDOR.

KÖZOKTATÁSUNK SZERVEZETÉRŐL

(Különös tekintettel a nevelőiskolára.)

Dr. W. Rein mindazokat az iskolákat, amelyek az általános irányú nevelőtanítás szolgálatában állanak, a szakiskoláktól való megkülönböztetés végett a *nevelőiskola* elnevezés alatt foglalja össze. Ide tartoznak tehát

a) az elemi (vagy nép)-iskola (fiúk és lányok számára), mint a nevelőiskola alsó foka;

b) a polgáriskola (Rein-nál Mittel- avagy Realschule) és a felsőbb leányiskola, mint a nevelőiskola középső foka;

c) a gimnázium, a főreáliskola és a leánygimnázium (Rein-nál Höhere Schule-k), mint a nevelőiskola felső foka.

Köztudomású, hogy Németországban általában Höhere Schule-nak nevezik ami ú. n. középiskoláinkat, holott az ott Mittelschule-nak nevezett iskolafaj ami polgáriskolánknak felel meg. A fenti felosztás szerint valóban észszerűbbnek látszik a nevelőiskolának középső fokozatát nevezni *középiskolának*, szemben az alsó fokon az elemi iskolával, a felső fokon pedig a gimnáziummal és a főreáliskolával, mint felső iskolákkal. A két szélső fok között a hatosztályú polgári iskola, valamint a felsőbb leányiskola is, valóban középhelyet foglalnak el.

A nevelőiskolának feladata (mind a három fokozatában), hogy általános irányú képzést nyújtson; tanítványaiban azt a sokoldalú érdeklődést kell fölkeltenie és ápolnia, amely az egyéniség lényege, magva.* Az eszmeképül felállított egyéniség középpontja az erkölcsi meggyőződés, amelynek fölkelte, fejlesztése, megszilárdítása és gyakorlása a nevelőiskola legnemesebb feladata.

* Herbart szerint tudvalevőleg a nevelőtanítás végcélja az *erény* fogalmában rejlik. Elérésére irányul, mint közelebbi cél: a sokoldalú érdeklődés keltése és ápolása. (L. Rein Pädagogikjában a Methodologie című szakasz Unterrichtsziel-ját).